

KARL MARX'DA İKTİSADÎ BÜYÜME

Marx'ın Görüşleri ve Harrod'la Karşılaştırma

SENCER
DİVİTÇİOĞLU

EFİL YAYINEVİ

KARL MARX'DA İKTİSADÎ BÜYÜME

Genel Yayın Nu.: 166

ISBN: 978-605-4579-24-2

1. Basım İstanbul Üniversitesi
2. Basım Efil Yayınevi, Nisan 2013

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2013
Efil©2013

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Türkan Sarı

Baskı ve Cilt: Ayırntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: (+90) 312 394 55 90
Sertifika Nu.: 13987

E F İ L Y A Y I N E V İ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Dan. Yat. ve Tic. Ltd. Şti.
Reşit Galip Caddesi 25/4 GOP, Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 96
Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

Serqi'ye

SUNUŞ

Elinizdeki kitap yaklaşık altmış yıl önce yazıldı. Bu kadar eski bir kitabı tekrar yayınlamanın ne anlamı var diye düşünüyör olabilirsiniz. Bunun birkaç nedeni var. Fakat asıl nedeni Sencer DİVİTÇİOĞLU hocamızın yazdıklarının hala güncel olmasıdır.

2007/2008 yıllarında dünya ekonomisinin içine düştüğü kriz, başlangıçta finansal kriz olarak algılandı da, sorunun sadece buradan kaynaklanmadığı, krizin özellikle derinliğini artıran olgunun efektif talep yetersizliği olduğu kısa sürede fark edildi. Bu da egemen iktisadın (Neo klasik iktisat) dışındaki iktisat kuramları yeniden gündeme getirdi. J. M. Keynes'in, K. Marx'ın yazdıkları kitaplar, tekrar kitapçılarının raflarında öne çıktı, akademisyenler artık okumamıza gerek yok diyerek, kitaplıklarının arka taraflarına ittikleri Genel Teori'yi, Kapital'i tekrar masalarının üzerine koydular.

Gelişmiş ekonomiler 1929 krizinde olduğu gibi, 2007 krizinde de düşen kâr oranları ve düşen efektif taleple karşı karşıya kalınca, 1973 krizi sonrası sürekli yadsıdıkları devlet müdahalesini yeniden anımsadılar. Bununla da kalmadılar piyasa mekanizmasına bıraktıkları "büyümeyi" yeniden iktisat politikalarının amaçları arasına aldılar.

Sencer DİVİTÇİOĞLU Hocamızın "Karl Marx'da İktisadi Büyüme" başlıklı yapıtında Marx'ın büyüme teorisinin ana hatları verildikten sonra, kapitalizmin büyüme teorisi Marx'ın yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmektedir. Kitabı okuduğunuzda, siz de bugün çok tartıştığımız, azalan kar oranları, aşırı tüketim,

eksik tüketim gibi güncel sorunların kaynağında nelerin yattığını göreceksiniz.

Neoklasik iktisat bize bölüşüm teorisini unutturmuştu. DİVİTÇİOĞLU, her ne kadar kitabın bölüşüm kitabı olmadığını ifade etse de, Marx'ın büyüme teorisinde, basit yeniden üretim ve genişleyen yeniden üretimi analiz ederken, ekonomide bölüşümün büyümeyi nasıl etkilediğini de anlamış olacaksınız.

Kitabın altmış yıl önce yazılmış olması nedeni ile bugünkü Türkçede kullanılmayan Osmanlıcadan miras kalan sözcüklerin yerine, Hocamızın izni ile günümüz Türkçesinde kullanılan sözcükleri yerleştirdim. Bunun yanında bazı ifadelerde çok küçük değişiklikler yaptım. Sencer DİVİTÇİOĞLU hocamızın kitabında bunları yapmak ve bir sunuş yazısı yazmak benim için büyük bir onur. Kendisinden bir amfide ders almasam da, yazdıklarını okudum, bir anlamda benim kitap hocam oldu.

EFİL YAYINEVİ Türkiye'de klasikleşmiş bir iktisat kitabını daha yayınlayarak, yine ciddi bir işe imza atmış oldu. Umarım devamı gelir.

Prof. Dr. Ömer Faruk ÇOLAK

Marx'da toplumların iktisadî-sosyal evrimi teorisi yanında, bir de günümüzün anlamı ile, kapitalizme has iktisadî büyüme teorisi var mıdır? Varsa, bu teorinin, daha kesin, daha mükemmel modern analiz yöntemlerinin ışığı altında yeri nedir ya da başka bir deyiş ile, modern analizin çerçevesi içinde Marx'ın büyüme teorisi nasıl bir şekil almaktadır?

İncelememiz bu sorulara cevap vermeye çalışacaktır.

Esas olarak, *Das Kapital*'deki Marx bizi ilgilendirmektedir. Bütün araştırmalarımız boyunca *Das Kapital*'den bir İktisadî Büyüme Teorisi çıkarmaya çalışacağız. Dolayısıyla, bu eserin, çizdiği sınırlar içinde kalmak şartıyla, Marx'ın diğer eserlerine de ara sıra atıflar yapılacaktır.

Her şeyden önce, Schumpeter'in Marx'larından Peygamber, Hoca ve Sosyolog Marx'ları *iktisadî no man's land*'in dışında bıraktığımızı söylemeliyiz. Bu incelememiz için bize sadece İktisatçı Marx gerekmektedir. Örneğin, Marx'ta bulunan iki sınıf tipindeki kapitalist toplum ve bunun Marx'taki yorumu ile sınıf kavgası teorisi Max Weber anlamında sosyolojik kabul edilip, incelemenin içine alınmamıştır.

Öte yandan, araştırmamızda bununla da yetinmeyip iktisatçı Marx'ı bile parçalara ayırmaktayız. Bir değerli Marx, bir bölüşücü Marx incelememizin dışında kalacak, sadece büyüme Marx ilgimizi çekecektir.

Öyle ise, Marx, ancak *iktisadî no man's land*'in büyüme Marx'ı olarak incelememize girecek ve bu yoldan akademik öğretilerle karşılaştırılacaktır.

Şimdiden diyelim ki, incelememiz boyunca, Marx'ın temel iktisadî kavramları (örneğin, emek-değer teorisi) üzerinde durulmayacaktır. Bu türlü bir çalışmanın okurunda asgarî bir Marxvari iktisat bilgisi var sayılmıştır. Bununla birlikte, Marx'ın büyüme teorisi her hangi bir "sosyal artık" kavramı edinildikten sonra, Marxgil bir artık-değer teorisine ihtiyaç duyulmadan da takip edilebilir kanaatindeyiz.

Marx'ın büyüme teorisine değin savlarımızı, hangi gözle olursa olsun, bir eleştiri -övgü ya da yergi- olarak almamak lâzımdır. Bu inceleme sadece Ricardo'nun en yetenekli öğrencilerinden biri olan Marx'ı bir yeniden-okuma olacaktır. Okuma ise, ilk ağızda bir eleştiriyi değil, bir açıklamayı gerektirir. Biz burada bu açıklamayı yapıyoruz.

Marx'ı yeniden okumaya başlamadan önce bu *tez*'i inceleyip, çalışmaya bir değer atfeden İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1957-58 ders dönemi iktisat doçentlik jürisi üyeleri, hocalarım Prof. Dr. R. Şükrü Suvla, Prof. Dr. S. Ülgener, Prof. H. Atıf Kuyucak ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Prof. A. Köklü ile Prof. S. Aren Beylere teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Her şeyden önce, çalışmalarımı bu yöne sevk eden *Collège de France*'dan hocam Prof. Dr. Perroux'ya minnet duygularım sonsuzdur. Ayrıca, müsveddeleri okuyup benden değerli eleştirilerini esirgemeyen arkadaşlarım Doç Dr. İdris Küçükömer ile Dr. Oktay Yenal'a teşekkür ederim.

Sencer Divitçioğlu

TAKSİM, Şubat, 1959.

İncelememizde *Das Kapital*'e yapacağımız atıflar bunun Fransızca çevirisine yönelecektir. *Le Capital*'in Birinci Cildi'ni içine alan *Sermayenin Üretimi Süreci* dört talî ciltte toplanıp J. Roy tarafından çevrilmiştir (ciltlerin baskıları sırası ile I-1949, II-1949, III-1950, IV-1950). İkinci Cilt, *Sermayenin Dolaşım Süreci* beş talî ciltte toplanmıştır (V-1947, VI-1947, VII-1947, VIII-1947, IX-1946). Üçüncü Cilt *Kapitalist Üretimin Bütünün Süreci* yine talî beş ciltten (X-1946, XI -1953, XII-1946, XIII -1947, XIV-1946) kurulup, ikinci cilt ile birlikte J. Molitor tarafından çevrilmiştir (Alfred Contes, Paris).

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	v
<i>Önsöz</i>	vii
<i>Giriş</i>	1

BİRİNCİ BÖLÜM:	
BÜYÜME TEORİSİNİN ANA HATLARI	7
I. İKTİSADÎ-FELSEFİ GÖRÜŞLER	9
A. İnsan-Doğa Bağlılıları.....	9
B. İnsan-İnsan Bağlılıları.....	11
II. İKTİSADÎ TOPLUMUN BÜYÜME DIPTYQUE'İ	12
A. Üretim Güçleri Analizi.....	12
B. Üretim Bağlılıları Analizi.....	16
III. BÜYÜME SÜRECİ	18

İKİNCİ BÖLÜM:	
KAPİTALİZMİN BÜYÜME TEORİSİ	23
I. KAPİTALİZMDE BÜYÜME FAKTÖRLERİ	25
A. Sermaye.....	27
1. Ferdî sermayenin birikimi.....	27

2. Sosyal sermayenin birikimi.....	32
a) Basit üretim.....	33
b) İlkel birikim.....	38
c) Genişleyen üretim.....	39
B. Emek.....	51
C. Yenilikler.....	57

II. KAPİTALİZMDE BÜYÜMEYİ

ÖNLEYEN FAKTÖRLER	63
A. Kâr ve Azalan Kâr Oranı.....	66
1. Sermayenin organik bileşimi.....	66
2. Kârlar analizi.....	68
a) Azalan kâr oranları.....	70
b) Kâr oranlarının eşitlenmesi.....	75
c) Azalan kâr oranları ve büyüme.....	79
B. Efektif Talep.....	84
1. Yatırımlara teşvik.....	85
a) Aşırı-üretim.....	85
b) Orantısızlıklar.....	87
2. Tüketim eğilimi.....	91
a) Say kanununun Reddi (ya da buhranların potansiyel sebebi).....	91
b) Eksik-tüketim.....	94
SONUÇ	100

EK: MARX VE HARROD'DA BÜYÜME.....	103
-----------------------------------	-----

BİBLİYOGRAFYA.....	111
--------------------	-----

Makale ve Kitaplar.....	111
-------------------------	-----

DİZİN.....	115
------------	-----

GİRİŞ

J. Schumpeter¹ üç tip iktisadî büyüme teorisini birbirinden ayırt ediyor. Bunlardan ilki “kötümser” teoridir. Malthus, Ricardo ve J.S. Mill gibi iktisatçılar bu kategoriye girer. Ana hatları ile kötümser tip büyüme teorisi şöyledir: İktisadî büyümeyi sağlayan temel faktör nüfus artışıdır. Toprak yüzölçümü sabit olduğundan besinlerin artışı nüfus artışına ayak uyduramamak eğilimindedir. Tarım ürünlerinin nisbî azalışı sanayi kesimindeki ürünlerin gelişmesini de sınırlayacaktır. Böylece, ekonomi “Durgun Hal”e girecektir.

Schumpeter’in ikinci tip büyüme teorisi “iyimser” teoridir. Carey ve List’in teorileri bu çeşittendir. Bunlar kapitalizmin yaratıcı potansiyel gücünün tükenmezliğine inandıklarından, büyümenin kolaylıkla gerçekleşebileceğini savunmaktadırlar.

Schumpeter’in üçüncü tip büyüme teorisi ise K. Marx’inkidir.

Yukarıdaki büyüme teorilerine dördüncü bir tip daha eklenbilir. Bunlar post-Keynes’çiler diye adlandırılan Harrod, Domar ve Hicks’in teorileridir. Dördüncü tip büyüme teorilerinin konusu, uzun süre Kenyesgil sermaye- yaratın yatırımlar analizinden davranarak, iktisadî dalgalanmalarla iktisadî büyüme arasındaki bağıntıların mahiyetinin incelenmesidir.²

---

1 *History of Economic Analysis*, (London: George Allen and Unwin, 1950), s. 570-574.

2 Bu konuda özellikle N. Kaldor’un makalesini hatırlatalım: “The Relation of Economic Growth and Cyclical Fluctuations”, *Economic Journal*, Mar. 1954.

Bu anlamda Marx modern büyüme teorilerine selef olmaktadır. Çünkü Marx'ta "On Yıllık Buhranlar"³ ile kapitalist üretim sürecinin gelişmesi arasındaki bağıntılar açıkça seçilmektedir.

Profesör B. S. Keirstead'in⁴ hatırlattığı gibi, genel olarak bir büyüme teorisinin; 1) büyümenin sebeplerini, 2) bu sebeplerin birbirleri ile ara bağıntılarını belirtmesi gerekir. Bu iki belirtkeni Marx'ın büyüme teorisinde de görmekteyiz. İlkın, Marx'ta kapitalist ekonominin büyümesi içsel sebeplerledir, büyüme sisteme dışarıdan gelmemektedir. "Marx'a göre bir içsel iktisadî gelişme vardır, iktisadî hayatın değişen verilere uyması söz konusu olamaz".⁵ Öte yandan, Marx'ın sisteminde iktisadî değişkenlerin, zaman içinde, fonksiyonel bağıllığı iktisadî bütünün büyümesini her bakımdan belirlemektedir.⁶ Şu halde, Marx'ın sistemi modern anlamda dinamiktir.⁷ Marx'ın büyüme teorisini, Samuelson kategorilerinin "Dinamik-Nedensel (Tarihsel olmayan)" bölümüne sokabiliriz. Dinamiktir, çünkü sistemin zaman içinde değiştiğini gösterir.⁸ Nedenseldir, çünkü büyüme arzı ve tesadüfe bağlı (savaşlar, göçler) tarihsel sebeplere dayanmaktadır. Schumpeter'in dediğini göz önüne alarak Marx'ın büyüme teorisi bütünü ile dinamiktir sonucuna varabiliriz.⁹

3 K. Marx, *Le Capital*. Cilt IV, s. 114, 116, Cilt VIII, s. 201. Bundan böyle *Le Capital*'e yaptığımız atıflarda yalnız cilt ve sayfa numaraları kullanılacaktır.

4 *The Theory of Economic Change*, (Toronto; Macmillan Co., 1948), s. 65.

5 J. A. Schumpeter, *The Theory of Economic Evolution*, (Cambridge: Harvard University Press. 1955) s. 60, dip-not.

6 "Dinamik Ekonomi her niceliğin tarihi belirtilerek kaydedildiği iktisat teorisinin bir parçasıdır". J. R. Hicks, *Value and Capital*, (Oxford: 1953), s. 115.

7 P. A. Samuelson, "Dynamics, Statics and Stationary State", *Review of Economic Statistic*, Feb. 1943, s. 60.

8 Meselâ Marx'ta birikim kavramı dinamiktir. Birikim tasarrufa bağlıdır. Tasarrufla birlikte yıldan yıla sermaye birikiminin artışı sistemin belirtkenlerinden biri olmaktadır. Bakınız: R. F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, (London: Macmillan Co. 1952), s. 11.

9 Büyüme analizinin Dinamikten başka bir şey olmayacağını iddia edenler için Schumpeter'le birlikte diyelim ki: "Dinamik tarihsel zamanın değişik anlarındaki özellikler arasındaki bağıntıların analizi-

Marx *Das Kapital*'in 1875 önsözünde "Bu eserin belli başlı amacı modern toplumun devinmesinin iktisadî kanununu ortaya sermektir"¹⁰ diyor. Bu cümlede, geniş anlamda, bir büyüme analizinin saklı olduğu söylenebilir. Marx, iktisadî kanunları duran bir toplumda olmayıp hareket eden bir toplumda -kapitalist üretim sürecinde- incelemek istemektedir. Kapitalist üretim sürecinde bu hareket kendisini sermaye hareketinde göstermektedir. Nitekim Marx'a göre "sermaye hareketinin sınırı yoktur".¹¹ Kapitalist üretim sürecini bu biçimde ilerleyen büyüme oranları ile görmek Marx'ı modern büyümecilere yaklaştırmaktadır.¹²

Bu gün, genel olarak, kapitalist bir ekonomide büyüme oranı trendini çizen belli-başlı faktörler; 1) Topluluğun tasarruf eğilimi (sermaye birikimi oranını belirtmektedir), 2) buluşlar ya da yenilikler akımı (verimliliğin büyüme oranını gösteriyor) ve 3) nüfusun büyümesidir.¹³ Marx'ın büyüme analizi bu faktörleri kapsamakla beraber başka özellikler de göstermektedir.

Bir deyimle Marx'ın *kapitalist ekonominin büyüme teorisinde* büyümeyi etkileyen kuvvetler, yani büyümedeki *Dramatis Personae* iki başlıdır. Marx hemen *Das Kapital*'m önsözünde kendi büyüme teorisinin niteliğini belirten bu iki başlı *Dramatis Personae*'i açıklıyor: "Bu eserde kapitalist üretim tarzını ve bununla uyuşan mübadele ve üretim bağıntılarını inceleyeceğim".¹⁴ Sonradan göreceğimiz gibi Marx'çı edebiyatta üretim tarzından (*mode de production*) kastedilen, üretim güçleri (*forces de production*) dir.¹⁵ Şu halde Marx'ta büyüme sürecinin iki başlı oyuncusu; 1) Üretim güçleri ve 2) Üretim (ve mübadele) bağıntılarıdır (*rappports de production*).

dir. Yoksa, Dinamik zaman içinde süregelen gelişme sürecinin teorisi değildir". *History...*, s. 1160.

10 Marx, 1875 önsözünden, s. 5.

11 Marx, I-205

12 "Dinamik çıkarlar oranının değiştiği bir ekonomi ile uğraşır." H. F. Harrod, *op. cit.*, s. 4.

13 N. Kaldor. "A Model of Economic Growth", *Economic Journal*, Des. 1957.

14 Marx, 1875 önsözünden.

15 M. M. Bober, *Karl Marx's Interpretation of History*, (Cambridge: Harvard University Press, 1950), s. 11.

Marx'ın üretim güçleri ya da üreten güçler diye adlandırdığı kavramla modern iktisat teorisinin açıkladığı, ekonomiyi sevk eden ve yöneten kuvvetler arasında bir ayırımın bulunduğunu sanmıyoruz. Her iki teoride de üretim güçleri biraz önce işaret ettiğimiz gibi sermaye, emek ve yeniliklerden meydana gelmektedir.¹⁶ Hem Marx'ta hem de modern teoride iktisadî faaliyetleri yürüten, buna dinamik bir karakter veren bu üç etkenin bir yandan kendi içlerinde, diğer yandan da karşılıklı olarak devinmeleridir. Marx'ınki ile modern teori arasındaki tek farkı, diyalektik metoduna uygun olarak, Marx'ın bu etkenlerin hepsini birden iktisadî büyümede içsel faktör olarak kabul etmesinde, modern iktisatçılardan bazılarının ise, yine bazı etkenleri dışsal olarak görmelerinde bulabiliriz.¹⁷ Marx'ta üreten güçlerin hepsi kapitalist ekonominin içerisinde, dışarıdan hiç bir dürtü görmeden, kendi iç diyalektik oluşumları ile büyüebilmektedir. "... Kapitalist üretim tarzı üreten güçlerin mutlak gelişmesini sağlayabilecek durumdadır."¹⁸

Marx'ın iktisadî büyüme analizindeki diğer "baş", az önce de işaret ettiğimiz gibi üretim bağıntılarıdır. Bu sosyal bağıntılar Marx'ın bütün öğretisinden anlaşılacağı üzere "mülkiyet" meselesi ile eşdeğerdir.¹⁹ Fakat mülkiyet kavramı ile birlikte Marx'ın kapitalist ekonominin büyümesini *sosyolojik* olarak tanımladığını kabul etmek gerekmektedir.²⁰ Oysaki bu incelememizin başında belirttiğimiz gibi sosyolog Marx'ı iktisadî analizimizin dışında bırakmayı ve "büyüme"yi sadece iktisatçı Marx yönünden yapmayı vadedmiştik. Her ne kadar, salt mül-

16 N. Kaldor, *op.cit.*,

17 Meselâ Harrod "Yenilikleri" dışsal olarak vasıflandırmaktadır, *op. cit.*

18 Marx, X -187.

19 Marx'ta mülkiyet ile kastedilen şeyin "üretim araçlarının özel mülkiyeti" olduğunu hatırlatalım.

Prof. F. Perroux Marx'ın üretim bağıntılarına şunları katıyor:

1) Mülkiyetin şekli, 2) İşverenlerle işçiler arasındaki ilintileri belirten sözleşme şekilleri ve kurumlar ile aralarındaki birleşme ve anlaşma yolları, 3) hasılanın bölüşüm şekilleri. *La coexistence pacifique*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1958), Cilt I, s. 54.

20 J. A. Schumpeter, *Capitalisme, Socialisme et Démocratie*, (Paris; Payot, 1951), s. 85.

kiyet meselesi iktisatçı Marx'ı ilgilendirmez ise de, Marxgil büyüme teorisinin üretim bağıntıları cephesi "sosyolojik verilerin ... iktisadî değerler (kârlar, ücretler, yatırımlar) yoluyla nasıl olup gerçekleştiğini ve bu verilerin iktisadî gelişmeye ne yoldan sebep olduğunu"²¹ açıklaması bakımından önemlidir. Bu denli bir analizle sosyolojik verilerin -mülkiyet bağıntılarının-iktisadî hayattaki yankılarını görüyoruz. Marx'taki üretim güçleri *mekanik* fonksiyonu karşısında, üretim bağıntıları analizi bize *organik* bir fonksiyon verecektir.

Böylece, Marx'ın sistemindeki büyüme teorisinin özelliklerini, Marx'ın klâsik ve modern büyüme teorilerinin aksine, salt iktisadî mekanizma ile sosyolojik verilerden doğan organik ilintilerin iktisadî sonuçları arasında bir köprü kurmasında ve üretim güçleri ile üretim bağıntılarının karşılıklı tesirlerini incelemesinde aramak gerekmektedir. Bakınız Profesör O. Lange bu konuda ne diyor:

Marx'çı iktisadın gerçek üstünlüğünü iktisadî gelişmeyi görüp bunu açıklamasında aramak lâzımdır. Marx tarafından kullanılan özel iktisadî kavramlar (artık-değer) önemli olmasa bile, kapitalist toplumun iktisadî sürecinin *kurumsal* belirtilmesi ile Marx sadece tarihsel bir açıklamada kalmayıp iktisadî bir gelişme teorisini kurabilmiştir.²²

Kapitalist ekonomide büyüme *diptyque*'ini böylece gördükten sonra bu ikili kuvvet arasındaki ilişkilerin ne gibi bir şekil alacağını araştıralım. Üretim güçlerinin kendiliğinden sonsuz gelişebileceğini gösteren "sermaye hareketinin sınırı yoktur"²³ ifadesi *Das Kapital*'in III'üncü cildinde, üretim bağıntılarından doğan iktisadî sonuçları da büyüme analizine katarak, "kapitalist üretimin gerçek sınırı sermayenin kendisidir"²⁴ ifadesine dönüşmektedir. Şu halde, kapitalist ekonomide üretim güçlerinin kuramsal-sonsuz büyümesi üretim bağıntılarının işe karış-

21 *Ibid.*, s. 85.

22 O devirdeki O. Lange'nın Marx'çı iktisat hakkında her vakit bu kadar iyimserlikle düşünmediğini hatırlatalım: "Marxian Economics and Modern Economics", *Review of Economic Studies*, cilt: II, 1935, s. 194 (*italik benimdir*).

23 Marx, I-205.

24 Marx, X -188.

ması ile duraklamaya yüz tutmaktadır.²⁵ Büyüyememenin tek sebebi, dengesizliği yaratan, iktisadî dalgalanmalar ve buhranlardır.²⁶

M. Dobb'un işaret ettiği gibi Marx buhranları, "...önceden belli bir dengeden sapmalar olarak almayı... kapitalist toplumun gelişmesini biçimleyen ve düzenleyen hareketin en açık bir şekli olarak..." ele almaktadır. "Buhranları incelemek *ipso facto* sisteminin dinamiğini incelemektir".²⁷ Bu yoldan, biraz önce ifade ettiğimiz fikir, yani Marx'ta büyüme ile iktisadî dalgalanmalar arasındaki sıkı bir bağın varlığı doğrulanabilir. Her ne kadar, Marx on yıllık buhranlar ile iktisadî hayatın "...ortalama faaliyet, refah, aşırı-üretim, buhranlar ve durgunluk" aşamalarından geçeceğini göstermişse de, *Das Kapital* içinde hiç bir yerde, kapitalizmin iktisadî dalgalanmalar ve *genel bir buhranla* çökeceğini söylememiştir. Olsa olsa, kapitalist ekonomide iktisadî dalgalanmalar (buhranlar) halinde kendini gösteren üretim bağıntıları gelişme eğiliminde olan üretim güçlerine set çekecektir. Böylece kapitalist ekonominin büyümesi yavaşlayacak, sistem çökme bile iktisadî dalgalanmalarla sarsılıp duraklayacaktır.²⁸

25 "Kapitalist üretim tarzındaki çelişmeler üreten güçlerin mutlak gelişme eğilimi ile üretimin özel şartlarının çatışmasından ileri gelmektedir", Marx, X-202, X-174.

26 Marx, VIII-158, X-187.

27 M. Dobb, "Economic Crisis", s. 80, *Political Economy and Capitalism*, (London: Routledge and Kegan Paul, 1953) içinde.

28 Önsözde bahis konusu ettiğimiz gibi Marx'ın toplumların evrimi teorisini (İlkel komünizmden kölelik, kölelikten derebeylik, derebeylikten kapitalist, kapitalistten sosyalist sisteme geçiş teorisini), yine Marx'ın iktisadî büyüme teorisinden (belirli bir sistem –özellikle kapitalist sistem– içindeki büyümeden) ayırt etmek gerekmektedir. İlki iktisadî analizin yanı başında bolca felsefî ve sosyolojik fikirleri kapsadığından bizi doğrudan doğruya ilgilendiren salt iktisadî büyümenin sınırlarını aşmaktadır. Bir *Manifesto* kapitalist sistemin bir gün çöküp yerini sosyalist sisteme bırakacağını savunabilir, fakat "işçilerin fakirleşmesi-şuurlanması –başkaldırması– özel mülkiyeteki üretim araçlarının devralması" uslamasına dayanan bu karma (felsefî-iktisadî-sosyal) analizin incelememizde yer almadığını bir kere daha tekrar edelim.

BİRİNCİ BÖLÜM:
BÜYÜME TEORİSİNİN
ANA HATLARI

BİRİNCİ BÖLÜM: BÜYÜME TEORİSİNİN ANA HATLARI

I. İKTİSADÎ-FELSEFİ GÖRÜŞLER

Marx'ın kendinden önceki filozof ve iktisatçılardan tek öğrendiği ve bütün öğretisine temel olarak kabul ettiği "servet emektendir, servet beşerdendir"¹ düsturu olmuştur. Bu ifadeye göre toplumun zenginliğini yaratan tek şey emektir ve emek yalnız beşere ve insana aittir. Öyle ise, Marx'ın iktisadî büyüme analizine emek sürecinin iktisadî-felsefî açıklaması ile girmek yerinde olacaktır.

A. İnsan-Doğa Bağlılıkları

İnsan ancak doğa içinde vardır. Doğa da insansız olamaz. Bu deyim doğa ile insan arasındaki diyalektik ilintileri göstermektedir. Doğa insanı yaratır, karşılığında da insan doğası yapar.² Bu karşılıklı bağıllık *ihtiyaç-giderme* şeklinde kendisini belirtmektedir. İnsan, bir bakıma, "ihtiyaçlar varlığıdır". İhtiyaçların giderilmesi için insanoğlu doğaya el uzatmaktadır. İşte bu uzanma, bu yönelme insanın doğa karşısındaki faaliyetlerinin

- 1 P. Bigo, *Marxisme et Humanisme*, (Paris: Presses Universitaires de France, 1954) s. 9.
- 2 Jean-Yves Calvez, *La Pensée de K. Marx*, (Paris: Editions du Seuil, 1957) s. 381

temelini teşkil eder. Doğa ile insan arasındaki ilk aracı faaliyet çalışma-emektir.³ İnsan, insan olduğundan içgüdüleri dışında bilinç ve belleğe sahiptir. Bu durum, yaptığı edim ve hareketlerde varılacak sonuçların peşin olarak görülmesini gerektirdiğinden, insanoğlu attığı adımlarda sezilere göre davranmaktadır.⁴ İyi ya da kötü sonuçları önceden sezinlemek insanı çalışmalarında tasarlanmış bir plân üzerinde yürütmeğe sevk etmektedir. İnsanoğlu her hangi bir plânı hazırlama yetisindedir, çünkü "doğal bir varlık olan insan, fizik ve biyolojik kuvvetlerle pusatlanmıştır ve bu kuvvetler onda yetenek, mizaç ve eğilim olarak vardır."⁵

Bu niteliklerle bezenmiş emek, yeni ihtiyaçlar yaratmakta ve dolayısı ile bunların giderilmesi için yeni nesnelere hazırlanmaktadır. Bu suretle insanla doğa arasında ihtiyaç ve giderme şeklinde vücut bulan diyalektik ilinti bize ilk insan-doğa dinamiğini vermektedir. İhtiyaçlar, nesnelere ve özellikle bu nesnelere elde edilmesi ile ilgilidir. İhtiyaçlar ve bunların giderilmesi insan-doğa bağlantısındaki öznellik ile insan-eşya nesneliliğine dayanmaktadır. İnsan-doğa öznelliği ihtiyaç, insan-eşya nesneliliği ise giderme kavramları ile aynıdır. İnsanoğlunun karşısındaki ilk nesne doğadır. İkisinin arasındaki bağıntı aracı emek-çalışma süreci ile belirtilen şekillerini ortaya koymaktadır. Emek, önce, insan-doğa bağıntısında somut olarak gözükmektedir. Bu somut emek bilinen ilk üretim aracıdır. İnsan vücudunun uzuvlarını harekete geçirerek doğanın bahşettiği bu en doğal araçları, hayatına faydalı yolda kullanıp doğa karşısındaki ilk başarısını sağlamaktadır. Aynı zamanda emek "doğa üzerinde uğraştığı ve onu değiştirdiği müddetçe kendi öz doğasını da değiştirmiş ve uyuşmuş yetilerini geliştirmiş olur".⁶ Bu gelişen yetiler insana ilk emeğinin yanı sıra yeni âletler kullanıracak,

---

3 *Ibid.*, s. 380.

4 *Ibid.*, s. 394.

5 Marx «Manuscripts de 1844», Cilt VI, s. 37, *Oeuvres philosophiques*, (Paris: Alfred Costes, 1946), 9 cilt.

6 Marx, II-10.

bu âletler zamanla ihtiyaçlar karşısında farklılaşıp çeşitli eşyalar üretilmeye başlanacak, eskilere ilâveler olup, yeni ihtiyaçlar doğacak, yani yeniden üretime gidilecektir.

İnsan, insan-doğa-nesne bağıntısında emeğini ilk önce emek-çalışma, sonra da üretim araçları şeklinde olan nesnelere üzerine çevirmektedir. Dolayısıyla, emek ve üretim araçlarının birleşimleri ile nesnelere değişmekte ve nesne *ürün'e* dönüşmektedir. Böylece beşer faaliyetlerinde doğa yavaş yavaş ortadan silinip, *nesne-ürün* onun yerini almaya başlıyor ve iktisadî faaliyetler kullanma değeri gözetilerek üretilmiş ürüne yöneliyor. Artık emek nesne ile birleşip kaynaşarak maddeleşmiştir. Bu "insanlaşmış" nesnelere, yani ürünler ihtiyaçlarla beraber biçim değiştirip gelişmektedir.

Basit ve soyut olarak tahlil edilen bu emek süreci-kullanma değeri üretimine değin faaliyetler ve ihtiyaçlar karşısında nesnelere yaratılması-insan ile doğa arasındaki maddî alış-verişin genel şartı ve her hangi bir toplumsal düzene bağlı olmayıp hepsi için ortak olan insan hayatının fiziksel bir mecburiyettir.⁷

B. İnsan-İnsan Bağıntıları

İnsanın doğa ile olan alış-verişinin her anında, insan-insan bağıntıları da kendini duyurmaktadır. Toplum insanlardan kurulmuştur ve toplum insan-doğa bağıntısında aracı durumdadır. İnsan-doğa bağıntısındaki nesne, insan-insan bağıntılarında da ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan için diğer bir insan nesne niteliğini taşımaktadır. İnsanın insanla teması emek-emek, emek-nesne bağıntısının bir uzantısından başka bir şey değildir. Bu bağlar silsilesi kendisini önce somut üründe, sonra da bunun mübadelesinde göstermektedir. Toplum, insan-doğa bağıntılarından doğan ürünü, insan-insan bağıntılarından dolayı mübadele edebilmek imkânı sağlamaktadır. Bu insan-insan diyalektiği insan-doğa diyalektiğini tamamlamakta ve Marx'çı gerçeğin belirtilmesinde beraberce rol oynamaktadır.⁸

7 Marx, II-19.

8 K. Marx, "Idéologie Allemande", *Oeuvres philosophiques* içinde, s. 179.

II. İKTİSADÎ TOPLUMUN BÜYÜME DIPTYQUE'İ

Yukarıda giriş olarak Marx'ın genel öğretisinden özetlediğimiz insan-nesne ve insan-insan kavramları aşağıdaki, Marx'ın iktisadî büyüme teorisine atılan ilk adım olması bakımından gereklidir. Çünkü Marx'ın temel felsefesinde, yani *tarihin iktisadî yorumu*'nda görüldüğü gibi, insanın nesne, insanın insan ile bağıntılarını sentezi emek süreci yoluyla "oluşan insanı" meydana getirmektedir

A. Üretim Güçleri Analizi

Marx'a göre insanın oluşumu toplumun üretim araçları ve güçlerinin gelişmesine bağlıdır. Gerçeğin Marx'çı analizine göre tarihsel olgunun temeli, gelişen ihtiyaçlar ve bunların giderilmesidir. Gerçek bir yandan ihtiyaç (ya da özne), öte yandan giderilme (ya da nesne) olarak ortaya çıkmaktadır. "İnsanoğlu ilk önce yemek yemeli, içmeli, yıkanmalı (ve) giyinmelidir".⁹

Yaşamak için gerekli araçların temini doğadan ya da doğanın bir çeşit uzantısı olan üründen hiç bahasına elde edilmektedir. Bunlar önce üretim, sonra da mübadele edilmektedir. "Başlangıçta üretim, sonra ürünün mübadelesi bütün toplum düzenlerinin temelini kurmaktadır".¹⁰ Asıl tarihsel olgu ihtiyaçları giderecek araçları üretmek yani, maddî hayatın kendisini üretmektir. Emeğe yardım eden aletlerle yaratılan ürün ihtiyaçları karşılamakta, "ilk ihtiyaç giderildikten sonra ihtiyaç yeniden kendisini hissettirmek ve bunların giderilmesi için araçlara lüzum duyulmaktadır".¹¹ Böylece Marx'a göre "tarihsel ilk adım"¹²

---

9 F. Engels, *Speech at the Graveside of Karl Marx*, (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1955) s. 27.

10 F. Engels, *Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique*, (Paris : Editions Sociales, 1948) s. 58.

11 K. Marx, *op, cit.*, s. 166.

12 Marx, *İbid.*, s. 166.

atılmış ve “sanayinin tarihçesi”¹³ kurulmuş olmaktadır.

İhtiyaçların yığınsı bir hareket ile artışı, bunları karşılamak için biriktirilen emek ve üretim araçlarının çoğalmasını gerektirmektedir. Emek gücü ve üretim araçları stoku, ihtiyaç-giderme ara bağıntısında insanı kuvvetlendirmekte, iktisadî faaliyetin yükünü hafifletmektedir. Öte yandan “iş bölümü, makine kullanılışı, bilimsel güçler ve doğal kuvvetlerin işletilmesi insanın üretici gücünü arttırmaktadır.”¹⁴ Sayılan unsurların üreten kuvvetlere katılması ile beraber bu güçlerin toplum içinde değişip geliştiğini görmekteyiz. Bu değişip gelişme aslında insanın doğaya hâkimiyetinin bir belirtisi olup, ihtiyaç-giderme zincirinin kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır.

Marxgil edebiyatta insan-nesne bağıntılarının temelini kurup, emek ve üründen meydana gelen, ihtiyaçların giderilmesi yolunda kullanılan kuvvetlerin topuna birden *Üretim Güçleri* adı verilmektedir. Tarihin iktisadî yorumuna göre gerçek, toplumun hareketindeki asıl sebep, maddî hayatın şartlarına yani, en sonunda üretim güçlerinin durumuna bağlanmaktadır. “Yel değirmeni size derebeyinin hâkim olduğu bir toplumu, buhar değirmeni ise sanayi kapitalistinin hüküm sürdüğü bir toplumu verir.”¹⁵

Tarih boyunca üretim güçleri -bu arada üretim araçları- devamlı olarak değişmiş ve gelişmiştir. Taş âletlerden modern makineler ve atoma kadar geçen bu merhaleli zaman, Marx'ta bilinen, ardıl sistemlerin (ilkel komünizm-kölelik-derebeylik-kapitalizm ve sosyalizm) varoluş sebeplerini ve geçici karakterlerini göstermektedir.

Marxgil edebiyatta üreten güçler ya da üretim güçleri dedikimiz, bir bakıma iktisadî toplumun motoru sayılabilecek olan bu kuvvetlerin unsurlarını seçip ayıklamak her zaman kolay değildir.

13 Marx, «Manuscris de 1844», *Oeuvres philosophiques* içinde, Cilt I, s. 122.

14 Marx, *Misère de la Philosophie*, (Paris: Editions Sociales, 1946), s. 79.

15 Marx, *Ibid.*, s. 88.